

Aarikka, L., K. Priiki & I. Ivaska (toim.) 2022. Soveltavan kielitieteilijän sormenjälkiä etsimässä: Kielen rakenteet ja niiden käyttäjät Kirsti Siitosen tutkimuksellisina kiintopisteinä. In search of the fingerprints of an applied linguist: Linguistic structures and their users as scholarly focal points in Kirsti Siitonen's career. AFinLA-teema / n:o 14. 242–258.

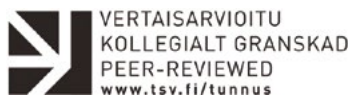
Hanna Jokela
Turun yliopisto

Suomenoppijoiden käsityksiä kolmaspersoonaisen pronomien käytöstä ja puhuttelusta

My study is a survey that examines how Finnish as a second language speakers understand the use of Finnish pronouns and how to address people. I focus on the informants' experiences and perspectives with the allocation of the Finnish third-person singular pronouns *hän* ('he' and 'she') and *se* ('it') and second-person singular *sinä* (familiar 'you') and plural *te* used as singular (formal 'you'). I examine these issues particularly in light of previous studies carried out on addressing and variation. The informants in this study encompass a group of immigrants with an academic background. The survey shows that these informants can identify factors and situational variation that lead to pronoun choice as well as using the familiar or formal 'you'. In examining *hän* and *se*, the differentiation between colloquial Finnish practices and the norms of standard Finnish is an important aspect. In particular, *se* is seen as confusing, as it is colloquially used for human beings and standardly for animals, while *hän* could also be used for household pets. The informants' experiences with *sinä* and *te* show that they perceive their set of politeness norms used for addressing as one that often differs from that of a Finn. My materials provide preliminary indications of the fact that the approach non-native speakers take on the deviation from standard Finnish norms and on situational variation may differ from that of native Finnish speakers. What is interesting is that identifying variation does not necessarily change one's own approach or way of speaking.

Keywords: addressing, L2 learning, politeness, pronouns, variation

Asiasanat: kohteliaisuus, pronominit, puhuttelu, toisen kielen oppiminen, variaatio



1 Johdanto

Tilanteisesti tarkoituksenmukaisen puhuttelutavan valinta edellyttää kielitaidon lisäksi kulttuurintuntemusta. Tässä artikkelissa pohdin suomalaiseen puhekuulttuuriin sopeutumista ja integroitumista pronominiin ja puhuttelun ja niihin liittyvän vaihtelun kautta. Tarkastelen suomea toisena kielenä puhuvien korkeakoulutettujen maahanmuuttajien käsityksiä kolmaspersoonaisen *hän*- ja *se*-pronominiinien käytöstä ja vaihtelusta ihmisistä ja eläimistä puhuttaessa sekä sinuttelu- ja teitittelymuotojen valinnasta. Näitä ilmiöitä yhdistää kohteliaisuus ja toisaalta variaatio ja sen tuntemus.

Kolmaspersoonaisen *hän*- ja *se*-pronominiinien käyttö voi suomea toisena kielenä puhuvasta tuntua sekavalta, sillä niitä käytetään erilaisiin tarkoituksiin viitattaessa varsin moninaisesti. Kirjoitetun kielen normit eivät päde puhutussa kielessä. Hämmennystä voi lisätä se, että *hän*-pronominiinien käyttö voi vaihdella esimerkiksi murrealueen, tilanteen ja puhujan mukaan (Priiki 2017; Siitonen 2008).

Teitittely- ja sinuttelutilanteiden tunnistaminen edellyttää suomenkielisten kohteliaisuuskäytänteiden tuntemista, eivätkä sinuttelu ja teitittely ja kohteliaisuusnormit ole selväpiirteisiä syntyperäisten suomenkielistenkään mielestä. Nykysuomen puhuttelunormeja voi pitää varsin kompleksisina (Havu, Isosävi & Lappalainen 2014; Lappalainen 2015). Eurooppalaisten kielten puhuttelukäytänteitä ja kielenkäyttäjien kokemuksia on tarkasteltu melko runsaastikin (esim. Isosävi & Lappalainen 2015), samoin kielenkäyttäjien käsityksiä kohteliaisuuden ilmaisusta esimerkiksi asiakaspalvelutilanteissa (Lappalainen 2020). Täydennyksen tähän kuvaan voivat osaltaan tarjota suomea toisena kielenään puhuvat maahanmuuttajat, joille integroituminen suomalaiseen puhujayhteisöön on tärkeää.

Tutkimusta varten olen laatinut kyselyn, jonka vastaajina on ryhmä Suomeen kotoutuvia ja kotoutuneita korkeakoulutettuja maahanmuuttajia, jotka ovat osallistuneet suomen kielen opetushankkeeseen vuosina 2020–2021. Heillä on keskenään erilainen kieli- ja koulutustausta, mutta heitä yhdistävät melko hyvä tai hyvä suomen kielen taito, korkeakoulutus ja se, että he ovat Suomessa pysyvästi. Tutkimukseni osallistujia voi pitää suomalaiseen kieliyhteisöön sopeutumisen kokemusasiantuntijoina. Kyselyni vastaajat asuvat Lounais-Suomessa, mikä on kiinnostavaa siltä kannalta, että *hän*-pronominiinien laaja esiintyminen puhekielessä liitetään usein lounais-suomalaiseen puheeseen (Siitonen 2008).

Tutkimuksessani pyrin vastaamaan seuraaviin kysymyksiin: Millainen käsitys kyselytutkimukseni suomenoppijoilla on kolmannen persoonan *hän*- ja *he*-pronominiinien ja kolmaspersoonaisen *se*- ja *ne*-pronominiinien käytöstä? Miten kyselyyn vastanneet suhtautuvat erilaisiin tarkoitteisiin viittaavien persoonapronominiinien ja demonstratiivipronominiinien vaihteluun? Millaisia kokemuksia heillä on sinuttelusta ja teitittelystä suomenkielisissä vuorovaikutustilanteissa? Miten kyselyn vastaukset suhteutuvat aiempaan variaatiota ja puhuttelua koskevaan tutkimukseen?

Lähestyn näitä kysymyksiä sekä aiemman puhuttelututkimuksen että variaation kannalta. Seuraavaksi luvussa 2 esittelen tarkemmin aineistoa ja informantteja. Luku 3 on katsaus kohdekielisen puhekulttuurin omaksumiseen. Luvussa 4 tarkastelen kolmaspersoonaisia pronomineja aineiston valossa ja luvussa 5 sinuttelua ja teitittelyä. Lopuksi luvussa 6 pohdin keskeisiä havaintoja.

2 Aineisto

Aineistoni perustuu kyselyyn, johon ovat vastanneet Turun yliopiston opetushankkeeseen 2020–2021 osallistuneet korkeakoulutetut tai korkeakoulukelpoiset maahanmuuttajat. Opetushanke on tarjonnut omaehtoista suomen kielen tukea suomea jo melko hyvin osaaville maahanmuuttajataustaisille korkeakoulutetuille, jotka haluavat kehittää akateemista kielitaitoaan edistääkseen työllistymismahdollisuuksiaan.

Hankkeen osallistujista kyselytutkimukseen vastasi yhteensä 21 henkilöä. He ovat asuneet Suomessa keskimäärin 9 vuotta, mutta tässä hajonta on suurta: lyhin Suomessa asumisaika oli hieman alle kaksi vuotta, pisin 26 vuotta. Suurin osa kyselyyn vastanneista on osallistunut kotoutumiskoulutukseen ennen opetushankkeeseen mukaan tuloa. Osa vastaajista on tällä hetkellä osa- tai kokoaikaisesti työelämässä mutta pyrkii samalla koulutustaan ja toiveitaan vastaavaan työhön tai jatkokouluttautumaan. He ovat arvioineet itse kielitaitonsa (perustuen aiempiin kielitesteihin ja/tai omaan arvioon) taitotasolle B1–C1. Kyselyyn vastanneet informanttien ovat osallistuneet yliopistotasoiseen suomen kielen opetukseen ainakin jonkin verran, mutta toisaalta kuitenkin heidän koulutus-, kieli- ja kulttuuritaustansa on moninainen. Suomeen kotoutuneina akateemisina maahanmuuttajina heidän voi katsoa edustavan ryhmää, jolle kielen ja kulttuurin yhteyksien ymmärtäminen on tärkeää, sillä he pyrkivät työllistymään ja kiinnittymään suomalaiseen yhteiskuntaan.

Lähestyn aineistoani sisällönanalyysin keinoin. Ryhmittelen tekijöitä, jotka vastaajien mielestä vaikuttavat kielenkäyttäjien pronomini- ja puhutteluvälintoihin. Vastausten tarkemmalla analyysillä pyrin nostamaan esiin vastaajien käsityksiä ja suhtautumista heidän kuvaamiinsa ilmiöihin. Kysely koostuu kahdesta temaattisesta osasta:

- 1) Kolmaspersoonaiset pronominit. Ensimmäisen osan kysymyksillä tutkitaan vastaajien käsityksiä kolmaspersoonaisen pronominin käytöstä. Tehtävien avulla selvitetään, millaisilla pronomineilla vastaajien mielestä suomessa voidaan viitata ihmisiin ja eläimiin normitetussa yleiskielessä ja toisaalta puhekielessä ja murteissa. Informantteja pyydetään pohtimaan suomen kielen pronominin käyttöä kirjoitetun ja puhutun kielen kannalta.
- 2) Sinuttelu ja teitittely. Kyselyn toisessa osassa kerätään vastaajien kokemuksia sinuttelusta ja teitittelystä. Vastaajia pyydetään arvioimaan, millaisissa tilanteissa Suomessa teititellään ja mitkä asiat mahdollisesti vaikuttavat teitittelyn valintaan.

Kyselyssä on pyritty huomioimaan se, että vaikka kaikilla vastaajilla on suomen kielen opintoja, heiltä ei edellytetä lingvististen termien tuntemusta. Kyselyn kysymykset esittelen tarkemmin analyysiluvuissa 4 (kolmaspersoonaiset pronominit) ja 5 (sinuttelu ja teitittely). Aineiston suppeus ei mahdollista kvantitatiivista tarkastelua, eikä tutkimuksella osoiteta natiivien ja ei-natiivien eroja oman vertailuaineiston avulla. Tarkoitus on saada käsitys S2-oppijoiden kokemuksista ja peilata sitä ole-massa olevaan äidinkielisten suomenpuhujien käsityksiä koskevaan tutkimukseen. Lisäksi S2-opetustilanteissa tehdyt havainnot täydentävät kyselytutkimuksen avulla syntynyttä kuvaa informanttien käsityksistä.

Nyky-suomen puhuttelua on tarkasteltu muun muassa keskusteluanalyysin ja diskurssianalyysin keinoin. Puhuttelua voidaan tarkastella autenttista vuorovaikutusta tutkimalla, ja puhutteluun liittyviä asenteita ja käsityksiä puolestaan tyypillisesti selvitetään haastatteluin ja lomakekyselyin. Lisäksi kielenkäyttäjien käsityksiä voidaan tarkastella myös tutkimalla puhutteluun liittyviä kommentteja sosiaalisessa mediassa; tällöin tarkasteltavat kommentit voivat olla joko spontaaneja tai tutkijoiden alullepanemia (Lappalainen & Isosävi 2015: 14.)

Kyselytutkimukseen liittyy monia esimerkiksi niiden kattavuuteen ja luotettavuuteen liittyviä haasteita, mutta kuten Lappalainen & Isosävi (2015: 17) toteavat, puhujien on huomattavasti helpompi kertoa esimerkiksi puhuttelukäsityksistään kuin esimerkiksi kielenkäyttönsä foneettisista piirteistä. Kyselylomakkein ei välttämättä voi selvittää vastaajien todellisia ratkaisuja erilaisissa kielenkäyttötilanteissa, mutta ne antavat tietoa puhujien käsityksistä ja asenteista.

Kansanlingvististen tutkimusten perusteella useimmat ihmiset tiedostavat itse käyttämänsä kielen vaihtelevan (Lappalainen 2008: 91). Priiki (2017: 23) pohtii tutkimuksensa kansanlingvististä ulottuvuutta ja huomauttaa, että puhujien omat käsitykset eivät aina vastaa äänitetystä aineistosta tehtäviä havaintoja, mutta ne kuitenkin kertovat siitä, millaisista kielenpiirteistä puhujat ovat tietoisia ja millaisia asenteita ja arvostuksia kielimuotoihin tai variantteihin liittyy.

3 Puhekuulttuurin omaksuminen

Suomalaisessa kohteliaisuustutkimuksessa on viime vuosina kiinnitetty eniten huomiota yhteen kohteliaisuuden osa-alueista, puhutteluun (Lappalainen 2020: 258). Puhuttelulla tarkoitetaan sen osoittamista, kenelle sanottu on suunnattu (VISK, määritelmät). Vaikka eri kielten puhuttelutavat poikkeavat toisistaan, keinovalikoima on käytännössä usein samanlainen: puhuttelussa käytetään erilaisia puhuttelusanoja, pronomineja ja päätteitä (Lappalainen & Isosävi 2015: 11). Puhuttelumuodon valintaan vaikuttavia tekijöitä ovat puhujan ja puhuteltavan väliset suhteet, puhetilanteen luonne, keskustelun sävy, puhujien aikomukset ja suhtautuminen toisiinsa (Seppänen 1989: 195).

Brownin ja Levinsonin (1987 [1978]) positiivisten ja negatiivisten kasvojen suojelu on laajasti sovellettu malli kohteliaisuuden tutkimuksessa. Positiivisten ja negatiivisten kasvojen lisäksi on puhuttu myös positiivisesta ja negatiivisesta kohteliaisuudesta (ks. Muikku-Werner 1993). Suomalaisen kohteliaisuuden on esitetty edustavan tyypillisesti negatiivista kohteliaisuutta (Yli-Vakkuri 2005: 200–201). Myöhemmässä kohteliaisuuden tutkimuksessa on tuotu esiin myös se, etteivät tietyt kielenpiirteet sinänsä ole (epä)kohteliaita, vaan kohteliaisuus on tilanteista, ja kontekstilla on vaikutusta (Locher 2006: 250–251).

Vieraan kielen oppijalle esimerkiksi oppikirjat toimivat ainakin opintojen alkuvaiheessa mallina, ja onkin kiintoisaa, että esimerkiksi S2-oppikirjojen dialogit vaikuttavat olevan muodollisempia kuin vastaavanlaisten autenttisten tilanteiden dialogit (Tanner 2012). Tanner (2012: 179–180) toteaa oppikirjojen yksinkertaistavan kohteliaisuusseikkoja, sillä oppikirjoissa ei oteta huomioon tilannekohtaisia variaatioita. Toisaalta ei-syntyperäinen kielenkäyttäjä saattaa pyrkiä pitäytymään mahdollisemman norminmukaisessa ilmaisutavassa osoittaakseen kuuluvuuttaan sosiokulttuuriseen ryhmään (Muikku-Werner 1993: 323).

Holttisen (2020) tutkimus suomenkielisistä ranskan kielen oppijoista osoittaa, että vieraan kielen puhujat pyrkivät pyynnössään äidinkielsiä puhujia näkyvämmiin ja runsassanaistemmiin kohteliaaseen ilmaisuun, minkä vuoksi heidän käyttämänsä ilmaukset poikkeavat äidinkielisten tyypillisistä ilmauksista. Tomson (2018) puolestaan havainnollistaa, että kohdekielen oppiminen luokkahuoneympäristössä ei anna käsitystä tilanteisesta variaatiosta ja kohteliaisuuskäsityksistä: virolaiset suomenoppijat muodostavat pyyntöjä ja osoittavat kohteliaisuutta eri tavoin kuin natiivit ja suomenkielisessä ympäristössä suomen kieltä oppivat vironkieliset.

Kieliyhteisöön kuulumisen kannalta puhekuulttuurin omaksuminen ja kulttuurinen tuntemus ovat relevantteja kielitaidon rinnalla. Todellisissa vuorovaikutustilanteissa esimerkiksi oppikirjamainen puhe lisää oppijan toiseuden kokemusta (ks. Lauranto 1995; Lehtonen 2015).

4 Kolmaspersoonaisen pronomien vaihtelu

4.1 Kolmaspersoonaiset pronominit tutkimuksen valossa

Pronominien jako persoonapronomineihin ja demonstratiivipronomineihin perustuu kielipiillisiin kriteereihin (ISK § 717; Priiki 2017: 25¹). Kolmaspersoonaisia prono-

1 Priikin väitöskirjassa (2017: 24–35) on kattava kooste suomen kielen kolmaspersoonaisen pronomien aiemmasta tutkimuksesta.

mineja järjestelmänä ja pronominienvaihtelua vuorovaikutussosiolingvivistisesti tarkasteleva Priiki (2017) toteaa, että puhekielen *hän* ~ *se* -vaihtelua on tutkimuksissa tyypillisesti verrattu normitettuun yleiskieleen. Priiki (2021) puolestaan tarkastelee suomenkielisten verkkokeskustelijoiden käsityksiä *hän*- ja *se*-pronominienvaihtelusta käytöstä.

Kolmaspersoonaisen pronominienvaihtelun valintaan ja käyttöön puhutussa suomessa liittyy kohteliaisuuden ja arvostuksen osoittaminen. Kirsti Siitonen (2008) on tarkastellut *hän*-pronominienvaihtelua etenkin lounaissuomalaisessa puheessa. Hän on kiinnittänyt huomiota tapauksiin, joissa *hän*-pronominienvaihtelulla viitataan eläimiin ja esineisiin. Hän nimittää ”poikkeuksellisesti” käytettyä *hän*-pronominienvaihtelua ”sävypronominienvaihteluna” (ks. myös Vilppula 1989). Siitonen (2008: 87) toteaa, ettei tietyn pronominienvaihtelun valinta sinänsä ole neutraalia, vaikka se voikin olla ainakin osittain tiedostamatonta. Siitosen (2008: 88) mukaan puhujan asenne vaikuttaa selvästi etenkin siihen, että kielenkäyttäjä valitsee juuri *hän*-pronominienvaihtelun puheessa.

Suomen kielen puhujat tiedostavat, että normitetussa kirjakielissä henkilöihin viitataan *hän*-pronominienvaihtelulla, vaikka puhekielessä *se*-pronominienvaihtelua on tavallisin viittauskeino useimmilla puhujilla (Priiki 2017: 23). Normin ja puhekielen välillä on kuitenkin selvä ristiriita (Priiki 2017: 27). Lounais- ja kaakkoismurteissa *hän* on ollut ainakin vanhastaan neutraali henkilöviitteinen pronomini (Priiki 2017: 27), ja edelleen osa lounaismurteiden puhujista pitää *hän*-pronominienvaihtelua neutraalina henkilöviittauksen tapana (Siitonen 2008).

Tietoisuuteen pronominienvaihtelusta ja työnjaosta vaikuttaa kouluopetus (Priiki 2017: 23; Siitonen 2008: 104). *Hän*-pronominienvaihtelua henkilöviittauksissa saatetaan vältellä siihen liitetyn kirjakielisyuden vuoksi (Priiki 2017: 27; Siitonen 2008: 102). Suomen puhujat voivat kokea *hän*-pronominienvaihtelun käytön sekä pakonomaisena, ärsyttävänä että hienostelevana, mutta toisaalta myös *se*-pronominienvaihtelua voidaan kokea epäkohteliaana (Siitonen 2008: 104, 2016). *Hän*-pronominienvaihtelun käyttöön liitetään myös ironisuus ja sarkastisuus ja toisaalta harmistuneisuus sekä Turun seudulla esiintyminen (Siitonen 2008: 104).

Priikin (2017: 43) havainnon mukaan *hän*-pronominienvaihtelua vaikuttaa *se*-pronominienvaihtelua verrattuna (murreaineistossa) tunnusmerkkinä. Puhujat kokevat käyttävänsä *hän*-pronominienvaihtelua enemmän vieraiden kuin tuttavien keskustelukumppanien kanssa (Priiki 2017: 69). Tavallaan siis *hän* on puhujien mielestä kohtelias, vaikka sitten käytännössä käytössä on laajasti ja monessa yhteydessä *se* (Priiki 2017: 43, 51–52).

Hän-pronominienvaihtelulla viitataan Siitosen (2008: 94) lounaismurteisiin keskittyvässä kyselyaineistossa myös esineisiin, kun ne ovat tuttuja, tärkeitä tai läheisiä tai niiden toivotaan tai oletetaan toimivan tietyllä tavalla. Eläimiin *hän*-pronominienvaihtelulla viitataan etenkin silloin, kun eläin on oma, läheinen tai suloisena pidetty. Myös puhetilanne ja keskustelukumppani vaikuttavat: esimerkiksi lemmikinomistajan suoranaisen loukkaamisen pelossa valitaan varmuuden vuoksi *hän*-pronominienvaihtelua. (Siitonen 2008: 97–99.) Samoin Vilppula (1989: 398) on arvioinut *hän*-pronominienvaihtelun käyttöön liittyvän

sympaattisiin tai läsnä oleviin eläimiin viittaamiseen, ja toisaalta *hän*-pronominilla voi olla sekä korostavia että väheksyviä tehtäviä.

Siitosen (2008: 105) mukaan näyttää siltä, että samalla kun *se*-pronomini viittaa yhä laajemmin inhimilliseenkin tarkoitteeseen, niin indefiniittinen *joku*-pronominin nominatiivi taas hyvin yleisesti viittaa myös ei-inhimilliseen elolliseen ja elottomaan. Omassa tutkimuksessani ei selvitetä suomenoppijoiden indefiniittipronominien käyttöä ja tuntemusta, mutta kyselyn vastaukset ja myös omat havaintoni opetus-tilanteista osoittavat, että *joku*- ja *jokin*-pronominien käyttöala on monille suomenoppijoille epäselvä.

4.2 Informanttien käsityksiä kolmaspersoonaisen pronominin käytöstä

Kyselyn pronominosion alussa oli avokysymystä taustoittava monivalintatehtävä, joissa vastaajan piti valita persoonapronomineja, demonstratiivipronomineja ja indefiniittipronomineja sisältävästä pronominilistasta kaikki ne, joita heidän mielestään käytetään puhutussa kielessä ja murteissa, kun puhutaan a) ihmisistä, b) eläimistä ja c) esineistä². (*Mitä näistä pronomineista mielestäsi käytetään puhekielessä ja murteissa, kun puhutaan ihmisistä/eläimistä/esineistä?*) Vastaajajoukon pienuuden (21) vuoksi näistä vastauksista ei voi tehdä yleistyksiä, eikä niitä ole mielekästä käsitellä laajemmin määrällisesti. Vastauksista voi tehdä joitain yksittäisiä havaintoja. Lähes kaikkien vastaajien mielestä puhekielessä ja murteissa yleisin ihmisiin viittaava pronomini on *se/ne*. Kiinnostavaa on se, että puhutussa kielessä ja murteissa useampi vastaaja (7) arvelee *hän/he*-pronominien viittaavan eläimeen, kun taas vain yhden vastaajan mielestä *hän/he* viittaa ihmiseen puhutussa kielessä ja murteissa.

Kyselyn pronominosiossa pääpaino oli avokysymyksessä, jossa vastaajia pyydettiin pohtimaan suomen kielen pronominin käytön mahdollista yllätyksellisyyttä tai erikoisuutta (*Onko suomen kielen pronominin käytössä joko puheessa tai kirjoituksessa jotain erikoista tai yllättävää sinun mielestäsi?*). On huomattava, että avokysymyksen muotoilu on sellainen, että vastaaja voi saada vihjeen pronominin mahdollisesta erikoisuudesta. Toisaalta kysymykseen on saanut vastata haluamallaan tavalla, ja vaikka vastausten pituudet ja painopisteet vaihtelevat, niissä tuodaan esiin melko monipuolisesti sekä opinnoissa että käytännön tilanteissa saatuja kokemuksia.

Informanteista (yhteensä 21) kaksi oli sitä mieltä, ettei näe pronomineissa mitään erikoista tai yllättävää. Näkyvimmin vastaajat kiinnittivät huomiota etenkin siihen, että ihmisiin ja eläimiin viitataan puhutussa kielessä samoilla pronomineilla. Monet tuovat esiin sen, etteivät kirjakielen normit päde puheessa, ja vaihtelu voi

² Tässä artikkelissa ei käsitellä esineisiin viittaamista.

249 SUOMENOPPIJOIDEN KÄSITYKSIÄ KOLMASPERSONAISTEN
PRONOMINIEN KÄYTÖSTÄ JA PUHUTTELUSTA

tuntua erikoiselta ja ennakoimattomalta. Seuraavissa esimerkeissä (1–3) vastaajat kuvaavat pronominiin käyttöä puhekielessä.

- (1) on kyllä, että puhekielessä puhutaan samalla tavalla ihmisistä kuin eläimistä (V13³)
- (2) Mutta voin sanoa että, suomen kielen oppimisen alkuvaiheessa minua hämmensi puhekielessä se pronominiin käyttö. Silloin en ole voinut eroaman puhe- ja kirjakieltä. Oli vaikea erottaa onko keskustelun aiheena ihmisiä vai eläimiä. :) (V9)
- (3) Minun mielestäni, suomen kieli on aivan erilainen puheessa ja kirjoituksessa. Pronominiin myös. (V15)

Kyselyyn vastanneista informanteista 12 kommentoi *se*-pronominiin käyttöä ihmisistä puhuttaessa ja/tai toisaalta *hän*-pronominiin käyttöä eläimiin viitattaessa, ja monissa vastauksissa kuvaillaan hämmennystä. Esimerkin 2 vastaaja kuvaa samalla omaa oppimisprosessiaan: Opintojen alkuvaiheessa *se*-pronominiin ihmisviitteinen käyttö puhekielessä hämmensi, mutta vastaajan voi sittemmin tulkita hahmottaneen pronominiin käytön vaihtelevan puhutussa ja kirjoitetussa kielessä. Voi ajatella, että kun kielitaito kehittyy, myös vaihteluun harjaantuu. On huomattava, että esimerkin 2 vastaaja ei varsinaisesti paheksu puhe- ja kirjakielen pronominiin käytön ristiriitaisuutta, minkä hän osoittaa lisäämällä vastauksensa loppuun hymiön. Esimerkin 3 vastaaja kiteyttää suomen kielen olevan aivan erilaista puheessa ja kirjoituksessa ja tämän pätevän myös pronomineihin.

Esimerkeissä 4–6 informantit kuvaavat omia reaktioitaan epäodotuksenmukaisiin pronominiinivalintoihin.

- (4) Puhekielessä mielestäni puhutaan usein eläimistä käyttäen ”hän” pronominia ja ihmisistä ”se” pronominia. Se on minusta huvittavaa, vaikka itsekin puhun omasta kissasta ”hän”-muodossa. (V10)
- (5) Minua yllättää uudelleen ja uudelleen se, että *se*-pronomini voi käyttää kun puhutaan ihmisestä puhekielellä. Minun korvissani se kuullostaa erittäin epäkohteliaalta ja halveksivalta. (V4)
- (6) Olin yllättänyt, kun opettaja käytti ”ne” meille opiskelijoille. (en tiennyt sitä, että *se* ja *ne* vois käyttää ihmisillekin puheessa) (V15)

Informantit eivät laajasti esittele omia pronomineihin liittyviä valintojaan, mutta esimerkin 4 informantti tiedostaa itsekin käyttävänsä omasta kissastaan *hän*-pronominia, vaikka kokeekin *hän*-pronominiin käytön eläinten yhteydessä huvittavaksi. Hän tuo esiin myös nimenomaan sen seikan, että kyseessä on oma lemmikkieläin, mikä onkin havaittu keskeiseksi *hän*-pronominiin käyttöön johtavaksi taustatekijäksi (ks. esim. Siitonen 2008: 97–99). Ihmiseen viittaamista samoilla pronomineilla kuin

3 Merkintä viittaa kyselyn analyysissa kullekin vastaajalle annettuun numeroon.

eläimiin ja esineisiin kommentoidaan useissa vastauksissa. Esimerkin 5 informantti painottaa, että *se*-pronomini ihmiseen viittaamassa tuntuu erittäin epäkohteliaalta. Kirjoitetun kielen normien ja puheen keskinäinen erilaisuus tulee esiin esimerkiksi 6, jossa kerrotaan yliopiston opettajan *ne*-pronominin käytöstä. Vastaaja ei esitä kritiikkiä tai paheksuntaa, mutta kertoo yllättyneensä. Kyselyn informantit asuvat Lounais-Suomessa, ja opetustilanteissa S2-oppijoiden kanssa keskustellessani olen havainnut, että monien opiskelijoiden mukaan esimerkiksi pääkaupunkiseudulla käytetään *se*-pronominia ihmisviitteisesti yleisemmin kuin Lounais-Suomessa.

Vastauksista keskeisinä tekijöinä nousevat esiin tilanteinen vaihtelu ja pronomien yleiskielestä poikkeava käyttö puhutussa kielessä, eivätkä kyselyni vastaajat tuo esiin murteita ja alueellista vaihtelua *hän*-pronominin tai *se*-pronominin suosimiseen vaikuttavana tekijänä. Pronomineista kysyttäessä äidinkieliset suomenpuhujat sen sijaan kommentoivat sekä alueellisia että tilanteisia vaihtelutekijöitä normit ylittävässä pronomien käytössä (Priiki 2021: 332). On toki luontevaa olettaa, että S2-puhujien tiedot ja kokemukset alueellisesta vaihtelusta ovat vähäisempiä kuin äidinkielisten suomalaisten.

Vastausten perusteella ihmisistä puhumisen yhteydessä *se*-pronominia voidaan pitää halventavana tai epäkohteliaana, kun taas *hän*-pronominin käyttöä eläimistä puhuttaessa voidaan pitää huvittavana. Suoranaista arvostusta eläinviitteisillä *hän*-pronomineilla ei informanttien mielestä näytetä osoitettavan. Tämä tulos vaikuttaa poikkeavan äidinkielisten suomenpuhujien käsityksistä: Priikin (2021: 324) mukaan eläimiin liittyviin pronomivalintojen taustalla on arvostus: pronominilla osoitetaan suhtautumista viittauksen kohteena olevaan eläimeen. Toisaalta äidinkielisten suomenpuhujat eivät pidä *se*-pronominin käyttöä ihmistä halventavana, vaan arkikäytössä normaalina puhetapana (Priiki 2021: 339). Kyselyni antaa viitteitä siitä, että vaihteluun tottuneetkaan vastaajat eivät pidä *se*-pronominia neutraalina puhutun kielen ihmisviitteisenä pronomina. Tottuminen suomalaiseen puhekulttuuriin ei siis automaattisesti vaikuta ajatukseen neutraalista puhetavasta tai erilaisesta kohteliaisuudesta, vaan puhekielen kolmaspersoonaisia pronomineja saatetaan arvioida ikään kuin toisesta puhekulttuurista käsin.

Suomen yleiskielen ja puhekielen *hän*- ja *se*-pronominien käyttö saattaa vaikuttaa ristiriitaiselta, vaikka toki monessa muussakin kielessä viitataan samoilla pronomineilla erilaisiin inhimillisiin ja ei-inhimillisiin tarkoitteisiin. Monista muista informanttien ensikielistä poiketen suomen *hän*-pronomini on sen sijaan sukupuolineutraali. Kukaan vastaajistani ei kuitenkaan kommentoinut tätä, mikä saattaa kuvastaa sitä, että he ovat tältä osin jo tottuneita suomen persoonapronomineihin ja suvun puuttumiseen ylipäättään. Fremerin (2015: 68) mukaan ruotsissa sukupuoli-neutraali *hen*-pronomini on vakiintumassa, vaikka siihen on kielenkäyttäjien parissa suhtauduttu ristiriitaisestikin. Fremer toteaa, että suomen *hän* on ollut eräänlainen esikuva tässä asiassa.

5 Milloin ja miksi *sinä* tai *te*?

5.1 Kieltenvälinen näkökulma

Uuteen puhujayhteisöön sopeutuminen edellyttää paitsi kohdekieleen myös kohdekulttuurin tutustumista. Esimerkiksi kielisukulaisuudella ei ole yhteyttä puhuttelukäytänteisiin: suomen lähisukukielessä virossa teitittely on huomattavasti suomea laajempaa, kuten myös kaukaisemmassa sukulaiskielessä unkarissa. Suomen ajatellaan kuuluneen skandinaaviseen kulttuuripiiriin, Viron pikemminkin keskieuropplaiseen (Yli-Vakkuri 2005: 189)⁴.

Puhuttelun muutokset yleisesti Euroopassa ovat eri aikoina heijastuneet myös suomalaiseen teitittelyyn ja sinutteluun. Saksassa monikollinen puhuttelumuoto oli käytössä varhain, ja sieltä se levisi Ruotsiin ja edelleen Ruotsin kautta Suomeen. Aluksi monikon toisen persoonan käyttö kohteliaisuusmuotona oli lähinnä yläluokan käyttämä mutta levisi myös laajemman kansanosan käyttöön. (Yli-Vakkuri 2005: 190.) Ruotsin mallilla on kaiken kaikkiaan katsottu olleen suuri vaikutus suomen puhuttelutapoihin (Lappalainen 2015; Paunonen 2010).

Yli-Vakkuri (2005: 190) esittää, että puhuttelukoodien vakiintumattomuus saattaa olla syynä siihen, että 1960-luvulta alkaen yksikön toisesta persoonasta tuli (jälleen) pääasiallinen puhuttelumuoto Ruotsissa ja Suomessa. Toisaalta sitäkin pidettiin samalla sekä liian tuttavallisena että tasa-arvoisuutta edistävänä (Yli-Vakkuri 2005: 193). Suomen selvien puhuttelunormien puuttumisen vuoksi moni suomalainen kokee nykyäänkin puhuttelumuodon valinnan vaikeaksi (Lappalainen 2015: 100).

Vaikka puhuttelumuotoja analysoidaan ja arvioidaan usein kohteliaisuuden kannalta, on tärkeää huomata, että kohteliaisuus on sekä tilanne- että kulttuurisidonnaista. Suomenkielisessä kontekstissa sinuttelu on paljon laajemmin hyväksyttyä kuin Keski-Euroopassa puhuttavissa kielissä, eikä ole tarkoituksenmukaista tulkita tiettyjä muotoja epäkohteliaiksi suhteessa toisiin ilman kontekstia ja tietoa sosiaalisista ehdoista. (Lappalainen & Isosävi 2015: 20–21.)

Lappalainen (2015: 72–76) toteaa Suomen kehittyneen muutamassa vuosikymmenessä sinutteluyhteiskunnaksi, vaikka yksiselitteisen vakiintuneena puhuttelukäytänteitä ei ole voinut pitää eikä voi edelleenkään. Vaikka suomenkielisissä asiakaspalvelutilanteissa on havaittu teitittelyn lisääntymistä tai paluuta tällä vuosituhannella (Lappalainen 2020: 274), sinuttelu on edelleen laajaa (Yli-Vakkuri 2005: 190). Syynä teitittelyn eräänlaiseen paluuseen voinee Lappalaisen (2015: 76) mukaan hakea yleisestä moniarvoistumisesta ja toisaalta halusta omaksua kohteliaana pidettyä keski- ja eteläeurooppalaista puhuttelukulttuuria.

4 Viron puhuttelua sekä suomeen että venäjään vertaillen tarkastelevat Jalli ja Pajusalu (2015: 23).

5.2 Informanttien käsityksiä sinuttelusta ja teitittelystä

Kyselyssä informanteille esitettiin seuraava avokysymys: *Suomessa voidaan puhutella yksikön toista persoonaa (sinä) sekä sinä-muodolla (sinuttelu) että te-muodolla (teitittely). Millaisissa tilanteissa sinun kokemuksesi mukaan käytetään te-muotoja eli teititellään? Mikä vaikuttaa te-muodon valintaan?* Vastauksissaan informantit kuvaavat omia havaintojaan ja valintojaan. Vaikka avokysymyksessä paino on teitittelyllä, vastauksissa käsitellään yhtä lailla omaa suhtautumista sinutteluun.

Informanteista (yhteensä 21) kolme kertoo, ettei suomen kielellä teitittele itse, koska teitittely tuntuu joko vieraalta tai tarpeettomalta. Suurin osa informanteista (18) teitittelee tai on ainakin aiemmin teitittelyt. Melko odotuksenmukaisestikin puhuteltavan ikä, puhetilanne sekä kunnioituksen ja kohteliaisuuden osoittaminen ovat informanttien mielestä keskeisiä tekijöitä puhuttelutapojen valinnassa.

Esimerkissä 7 mainitaan yleisellä tasolla kontekstin ja puhekkumppanin vaikutus ja esimerkissä 8 käytännöt, normit ja puhekkumppanin tuttuus.

- (7) Se riippuu konteksteissa ja kenelle puhut (V3)
- (8) Te-muodon valintaan vaikuttavat hyväksytyt käytännöt ja normit, mutta myös tuttuusaste (kuinka tuttu toinen henkilö on). (V15)

Kyselyn vastauksissa tuodaan esiin varsin konkreettisia esimerkkejä puhetilanteista, joissa teitittely katsotaan odotuksenmukaiseksi. Tällaisia tilanteita kuvataan esimerkeissä 9–11.

- (9) Mielestäni teititellään hyvin virallisissa tapahtumissa, mutta myös asiakastilanteissa. Lääkäri yleensä teitittelee. Muistaakseni myös eduskunnassa teititellään. (V15)
- (10) hyvin harvinaista, ehkä lääkärissä tai pankissa tai erikoishaastattelussa esimerkiksi presidentin kanssa (V6)
- (11) Kun puhutaan vanhoille ihmisille (60+) yleensä teititellään, ja sinuttelu käy melkein kaikissa muissa tilanteissa. Eli, minun kokemukseni mukaan, ikä vaikuttaa ”te” tai ”sinä” - valintaan. Myöskin, ihmisen asema, esim. työelämässä, vaikuttaa te-muodon valintaan. Esim., tietyt ammatit ja tittelit (presidentti, ministerit, pappi, tohtori, asevoimiin liittyvä jne.) vaativat ”te”-muoto käyttämistä. (V17)

Informantit käsittelevät vastauksissaan erilaisia ammattiryhmiä ja institutionaalisen vuorovaikutuksen tilanteita, joihin teitittely heidän mielestään liittyy. Informanteilla voi olla omakohtaista kokemusta tällaisissa vuorovaikutustilanteissa toimimisesta, tai he ovat voineet tehdä havaintoja esimerkiksi televisiohaastatteluista. Neljä kyselyn informanttia mainitsee lääkärin ainakin mahdollisena teitittelijänä (esimerkit 9–10). Kaksi informanttia on sitä mieltä, että presidenttiä teititellään (esimerkit 10–11), ja eduskunta ja papit mainitaan kyselyaineistossa samoin kahdessa vas-

tauksessa. Eduskunnan puhuttelukulttuuriin viitataan esimerkissä 9. Esimerkin 11 informantin mukaan *te*-puhuttelu liittyy kiinteästi tiettyjen ammattinimikkeiden tai tittelien käyttöön.

Puhekumppanin ikää pidetään tärkeänä teitittelyyn vaikuttavana seikkana useissa vastauksissa, ja kyselyaineiston informanteista 11 mainitsee iän tai puhekumppanien välisen ikäeron, mutta ainoastaan yksi vastaaja (esimerkki 9) mainitsee tarkahkon iän, joka ohjaa teitittelymuodon valintaan. Nykysuomessa ikä vaikuttaa-kin olevan selvin peruste valintaan sinuttelun ja teitittelyn välillä, mutta puhekumppanin tuttuudella ja puhetilanteella on myös merkitystä (Lappalainen 2015: 99). Lappalainen (2015: 100) huomauttaa, että saman ikäryhmänkin sisällä joku saattaa pitää teitittelyä kohteliaana ja kunnioittavana, toinen taas etäännyttävänä ja suorastaan loukkaavana. Etenkin asiakaspalvelussa toimivat tai toimineet pitävät iäkkäiden ihmisten teitittelyä tärkeänä puhuttelutilanteissa (Lappalainen 2020⁵: 278; Lepik 2016). Vaikka ainakin tietyissä tilanteissa osa kielenkäyttäjistä on teitittelyn kannalla, ei voi kuitenkaan sanoa, että teitittely sinällään olisi kohteliaasta (Lappalainen 2020: 276). Sinutteluyönteiset kielenkäyttäjät pitävät sinuttelua neutraalina ja kohteliaisuudeltaan tilanteisesti sopivana (mt. 277). Kyselytutkimukseni osallistujatkin kuvaavat vastauksissaan omia mieltymyksiään sinuttelun ja teitittelyn suhteen.

Asiakaspalvelutilanteista kysyessään Lappalainen (2020: 280) havaitsi, että Suomen valtaväestöstä kieli- ja kulttuuritaustaltaan poikkeavat kielenkäyttäjät suosivat puhuttelussa teitittelyä, sillä heille tutuimmassa puhuttelukulttuurissa teitittelyn asema on vahvempi kuin suomessa. Kyselyni informanteista seitsemän kommentoi vastauksissaan asiakaspalvelutilanteita, kuten esimerkeissä 12 ja 13.

- (12) Olin käyttänyt asiakkaille *te*-muodolla ravintolassa töissä. Ehkä Suomessa se ei ole pakollinen, mutta halusin käyttää kohteliaasta muotoa asiakkaille. (V20)
- (13) Työpaikassa kun kommunikoin asiakkaiden kanssa. Tilanteen mukaan, mutta etenkin ensimmäistä kertaa teitittelen. (V19)

Asiakaspalvelutilanteiden kokemuksista kerrotaan sekä yleisesti (esimerkki 9) että nimenomaan asiakaspalvelijan kannalta (esimerkit 12 ja 13). Esimerkissä 12 vastaaja arvelee itse poikkeavansa siitä, mikä Suomessa kohteliaisuuden näkökulmasta on välttämätöntä, mutta hän haluaa toimia Suomessakin oman kohteliaisuuskäsitteensä mukaan. Esimerkin 13 vastaaja mainitsee tilanteella olevan vaikutusta, vaikka yleisesti ottaen ainakin ensimmäisessä tapaamisessa teitittelee asiakasta.

Kuten esimerkissä 12 edellä, monet omista teitittelyratkaisuihstaan kertovat tähdentävät havainneensa, ettei teitittely ole heidän kokemuksensa mukaan välttämätöntä suomalaisessa puhuttelukulttuurissa, mikä voi implikoida kielitaidon ke-

5 Lappalaisen (2020) haastattelututkimuksen aineiston haastatellut ovat suomen- ja ruotsinkielisiä, ja joukossa on myös lapsuudestaan muita kieliä käyttäneitä.

hittymistä sekä puhekultuurin ja – itselle ehkä alun perin vieraan – kohteliaisuuden omaksumista. Seuraavissa esimerkeissä 14–16 vastaajat kuvaavat sitä, miten he ovat muuttaneet tai muokkaavat puhuttelutapojaan erilaisissa tilanteissa odotusten mukaan.

- (14) Se vaan kuulostaa ystävällisemmältä ja kunnioittavammalta, vaikka monet sanoivatkin heti perässä ettei tarvitse teititellä. Tutussa ympäristössä on luontevampaa käyttää sinuttelua kun taas vieraassa ja korkeatasoisten henkilöiden läsnäolotilanteissa teitittely luontevammin vaihtoehto. (V9)
- (15) Ajan myötä olen sitä lopettanut. Minusta tuntuu että, suomalaiset eivät oikeastaan tykkää sitä. En ole joutunut tilanteeseen jossa oli tuntunut että, teitittely olisi tarpeen. (V12)
- (16) Sinuttelu on myös minusta positiivinen ilmaus, että ollaan läheisiä/kavereita enemmän kuin tuttuja. (V19)

Esimerkissä 14 vastaaja tuo esiin tilanteisen vaihtelun ja kokemuksensa omasta suhtautumisestaan verrattuna suomalaisten keskustelukumppanien suhtautumiseen. Vastaajalla ja suomalaisella puhekumppanilla on erilainen käsitys siitä, millä tavalla kohteliaisuutta tilanteessa ilmaistaan. Tosin syntyperlältään suomalaisellekin teitittelijälle saatetaan sanoa, ettei teitittely ole tarpeen. Esimerkin 15 vastaaja kertoi luopuneensa teitittelystä, koska koki, ettei se suomalaisten mielessä ilmennäkään positiivista kohteliaisuutta. Vaikka teitittelyyn yleisesti liitettiin kohteliaisuus, sinuttelun positiivisuus nousi esiin (16), ja sinuttelu nähtiin tuttuuden ja läheisyyden osoittamisena positiivisella tavalla.

Suomalaisten kohteliaisuusnormien on havaittu olevan vähemmän eksplisiittisiä ja tarkkarajaisia kuin esimerkiksi ranskalaisten (Isosävi 2020). Kyselyssäni ei pyydetty vertaamaan suomalaisia käytäntöjä muihin, mutta monet kuitenkin kirjoittivat havainnoissaan suomen ja muiden puhuttelukulttuurien eroista. Vertaillen vastaajat puhuvat muista tai omista kielistä ja kulttuureista (esimerkit 17 ja 18). Esimerkissä 19 mainitaan tarkemmin toinen kieli- ja kulttuurialue, Keski-Eurooppa.

- (17) Muuttaessani suomeen minä olen teitittelyt ihmisiä. Minun kulttuurissa teitittely tarkoittaa toisten ihmisten kunnioittamista (V12)
- (18) Suomen kielellä sinuttelu on yleisempää ja aika paljon vältetään teitittelyä toisin kuin muissa kielissä, jossa teitittelään esim. vanhempia ihmisiä, viranomaisia, tuntemattomia jne. (V9)
- (19) Mielestäni Suomessa teititellään huomattavasti vähemmän kuin esimerkiksi Keski- Euroopassa. (V15)

Puhuteltavaan suoraan viittaamisen välttämistäkin on pidetty yhtenä puhuttelustrategiana. Yli-Vakkuri (2005) esittelee erinäisiä keinoja viitata puhujaan epäsuorasti tai

välttää eksplisiittisiä persoonaviittauksia ja siten välttää puhuttelumuotojen valinnalta, ja hän pitää suoran kuulijaan viittaamisen välttämistä suomalaista kohteliaisuutta leimaavana piirteenä. Nollapersoonaa asiakaspalvelutilanteiden direktiiveissä tarkastellut Rouhikoski (2020) puolestaan toteaa, että nollapersoonadirektiivejä suunnataan kaikenikäisille asiakkaille. Siitonen (2000) tarkastelee suomenoppijoiden nollapersoonaan liittyviä tulkintoja ja toteaa, että frekventeissä ja idiomaattisissa tapauksissa oppijoiden ja natiivien valinnat ovat samankaltaisia, kun taas vähemmän frekventeissä tapauksissa suomenoppijoiden valinnat poikkeavat syntyperäisten suomenpuhujien valinnoista. Kyselyni vastaajat eivät maininneet puhuttelun tai persoonapronominien välttämiseen tähtääviä strategioita, kuten nollapersoonamuotoja. Joistakin vastauksista, kuten esimerkiksi 18 edellä, kävi ilmi kokemus siitä, että teitittelyä usein vältetään suomen kielellä. Esimerkissä 19 todetaan, että puhuttelussa pronomineja pyritään kokonaan välttämään.

(19) Mieluummin yritetään välttää pronominit kokonaan. (V7)

Kyselyssä ei annettu ohjeita vastausten pituudesta. Vastausten pituuteen ja syvällisyyteen vaikuttivat todennäköisesti vastaajan paneutuneisuus, kielitaito ja kokemuspohja. Voi sanoa, että vastaajat kertoivat varsin monipuolisesti aiemmin oppimastaan, käytännön kokemuksistaan ja omista tunteistaan tai suhtautumisestaan. On huomattava, että pronominiin kohdalla monet vastaajat viittasivat vastauksissaan normeihin ja opittuun tietoon, kun taas teitittelyn ja sinuttelun tapauksessa vastaajat kertoivat käytännössä hankitusta kokemuksesta. Kukaan ei ainakaan maininnut saaneensa kielen opiskelussa varsinaista opastusta teitittely- ja sinuttelutilanteista.

6 Lopuksi

Artikkelissa selvitin kyselytutkimuksen avulla suomea toisena kielenä puhuvien akateemisten aikuisten kokemuksia kolmaspersoonisten pronominiin käytöstä ja vaihtelusta ihmisistä ja eläimistä puhuttaessa sekä sinuttelu- ja teitittelymuotojen valinnasta. Korkeakoulutetut maahanmuuttajat edustavat ryhmää, jolle kielitaidon lisäksi puhekulttuurin tuntemus on tärkeää, sillä he pyrkivät kiinnittymään suomalaisen työelämään ja yhteiskuntaan. Vastaajamäärä on pieni ja kysely suppea, joten aineistoni perusteella ei voi tehdä yleistyksiä S2-puhujien pronominiin tai vaihtelun tuntemuksesta, mutta kysely tarjoaa kuitenkin kiinnostavia vertailukohtia aiempaan tutkimukseen ja toisaalta ideoita jatkotutkimuksiin.

Kyselyni informantit tunnistavat pronominiin valintaan ja sinutteluun ja teitittelyyn ohjaavia tekijöitä ja osaavat kuvata omia kokemuksiaan ja valintojaan seikka-peräisesti. Osa myös kuvailee sitä, että suomen kielen käytänteisiin ja puhekulttuuriin sosiaalistuminen on muuttanut heidän omaa kielenkäyttöään oppimisprosessin

aikana. Toisaalta suomen kielen tyypillisten keinojen tunteminen ei välttämättä vaikuta suoraan omiin puhuttelutapoihin.

Ihmisiin ja eläimiin viittaaminen samoilla pronomineilla on kyselyn pronomiosiossa runsaasti kommentoitu ilmiö. *Hän*-pronominin käyttö eläimistä ja toisaalta *se*-pronominin käyttö ihmisistä herättää sekä hämmennystä että huvittuneisuutta, ja vastausten voi tulkita viittaavan siihen, ettei *se*-pronomini ole vastaajien mielestä neutraali tapa viitata ihmiseen puheessa. *Hän*-pronominin käyttöön eläimisistä puhuttaessa ei liitetä suoranaista arvostusta. Tämä tulos vaikuttaa poikkeavan äidinkielisten suomenpuhujien käsityksistä: Priikin (2021) mukaan pronominivalinnoilla voidaan osoittaa arvostusta eläimistä puhuttaessa, eikä toisaalta *se*-pronominin käyttöä pidetä ihmistä halventavana.

Teitittelyyn vaikuttavina tekijöinä vastaajat nimeävät odotuksenmukaisestikin puhutteltavan iän ja tuttuuden sekä tilanteen institutionaalisuuden tai virallisuuden, ja monilla on konkreettisia esimerkkejä teitittelytilanteista tai teititeltävistä henkilöistä. Suomen puhuttelussa nähdään eroja muihin kieliin, ja toisaalta todetaan myös, ettei teitittely aina herätä positiivisia tunteita suomenkielisessä puhujayhteisössä, vaikka puhuja olisikin tarkoittanut olla kohtelias. Suomalaiseen puhuttelukulttuuriin laajasti kuuluva sinuttelu ei välttämättä tarkoita helppoutta ja selkeyttä suomea toisena kielenään puhuvalle. Koska sinuttelu ei ole yksinomainen puhuttelutapa Suomessa, ei sinuttelu ole aina helppoa ja selkeää syntyperäiselle suomalaisellekaan.

Aineistoni antaa alustavia viitteitä siitä, että suomea toisena kielenä puhuvien suhtautuminen kirjakielen normien ylittämiseen ja tilanteiseen variaation saattaa poiketa äidinkielisten suomenpuhujien suhtautumisesta. Variaation tunnistaminen ei välttämättä vaikuta omaan suhtautumiseen, eikä uudenlaista kohteliaisuuskäsitystä tai puhetapaa omaksuta mutkattomasti. Vaikka *se*-pronominin ihmisviitteinen käyttö on tuttua, se ei vaikuta tekevän sen käytöstä neutraalimpaa. Sinuttelun ja teitittelyn kohdalla vastaajat suhtautuvat jonkin verran joustavammin mahdollisesti uudenlaiseen kohteliaisuuskäsitykseen tai näkevät tilanteisella vaihtelulla tai omilla ja muiden mieltymyksillä olevan vaikutusta.

Useissa kyselyaineiston vastauksissa korostui käytännön kokemusten kautta oppiminen. Jatkotutkimuksessa olisi mielenkiintoista tarkastella esimerkiksi sitä, millä tavalla maassaoloaika ja suomenoppijoiden kontaktit vaikuttavat heidän kohteliaisuuskäsityksiinsä ja valintoihinsa.

Suomenoppija voi kokea toiseutta, mikäli hänen on vaikea ymmärtää tai soveltaa suomen kielen puhuttelutapoja ja tilanteista variaatiota. Kielitaidon ja kulttuurisen kompetenssin karttuminen sekä puhekulttuuriin sopeutuminen antavat lisää valmiuksia ja resursseja ymmärtää variaatiota ja toisaalta pohtia omaa suhtautumista variaatioon. On tärkeää, että suomea toisena kielenään puhuva maahanmuuttaja kokee osallisuutta puhujayhteisöön ja suomalaiseen yhteiskuntaan, ja tätä suomen kielen variaation tunteminen ja kohteliaisuuskäytänteiden hahmottaminen helpottavat.

Kirjallisuus

- Brown, P. & S. Levinson 1987 [1978]. *Language and politeness. Some universals in language usage*. Studies in Interactional Sociolinguistics 4. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fremer, M. 2015. Teitittelystä ja titteleistä sinutteluun. Ruotsin sinuttelureformi mainoselokuvien valossa. Teoksessa J. Isosävi & H. Lappalainen (toim.) *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 34–71.
- Havu, E., J. Isosävi & H. Lappalainen 2014. Les stratégies d'adresse en finnois: comparaison entre deux types de corpus oraux institutionnels. Teoksessa C. Kerbrat-Orecchioni (toim.) *S'adresser à autrui: les formes nominales d'adresse dans une perspective comparative interculturelle*. Chambéry: Publication Chambéry, 303–336.
- Holtinen, T. 2020. *Le développement des requêtes en langue étrangère: Comparaison entre le français L2, le finnois L1 et le français L1*. Université de Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6757-6>.
- Isosävi, J. & H. Lappalainen (toim.) 2015. *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Tietolipas 246. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Isosävi, J. 2020. Cultural outsiders' evaluations of (im)politeness in Finland and in France. *Journal of Politeness Research*, 16 (2), 249–280. <https://doi.org/10.1515/pr-2017-0051>.
- Jalli, N. & R. Pajusalu 2015. Samat keinot, eri käyttö. Puhuttelu Virossa. Teoksessa J. Isosävi & H. Lappalainen (toim.) *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 105–134.
- Lappalainen, H. 2008. Kielellinen vaihtelu vuorovaikutuksen resurssina. Teoksessa S. Routarinne & T. Uusi-Hallila (toim.) *Nuoret kielikuvassa. Kouluikäisten kieli 2000-luvulla*. Tietolipas 220. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 85–102.
- Lappalainen, H. 2015. *Sinä vai te vai sekä että? Puhuttelukäytännöt suomen kielessä*. Teoksessa J. Isosävi & H. Lappalainen (toim.) *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 72–104.
- Lappalainen, H. & J. Isosävi 2015. Johdanto. Teoksessa J. Isosävi & H. Lappalainen (toim.) *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–33.
- Lappalainen, H. 2020. Millaista kohteliaisuutta suomalaiset arvostavat asiakaspalvelussa? Teoksessa K. Hippi, H. Lappalainen, & P. Nuolijärvi (toim.) *Suomalaisten kielellistä elämää: sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 253–287.
- Lauranto, Y. 1995. Normi, rekisteri ja S2-opetus. *Virittäjä*, 99 (2), 261–263.
- Lehtonen, H. 2015. *Tyylitellen: nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7>.
- Lepik, R. 2016. *”Rouva, teidän passi on vanha. Onko sulla mitään muuta.” Helsingin ja Tallinnan satamien lähtöselvitysvirkailijoiden puhuttelukäytännöt*. Pro gradu tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-201606022069>.
- Locher, M. 2006. Polite behaviour within realtional work. The discursive approach to politeness. *Multilingua*, 25, 249–267.
- Muikku-Werner, P. 1993. *Impositiivisuus ja kielellinen variaatio. Julkisten keskustelujen käskyt ja kysymykset kielenopetuksen näkökulmasta*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja Nro 14. Joensuu: Joensuun yliopisto.

- Paunonen, H. 2010. Kun Suomi siirtyi sinutteluun. Suomalaisten puhetaipojen murreksesta 1970-luvulla. Teoksessa H. Lappalainen, M-L. Sorjonen & M. Vilkkuna (toim.) *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 325–368.
- Priiki, K. 2017. Hän, se, tää vai toi? Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä. Turun yliopiston julkaisu, *Annales Universitatis Turkuensis C/432*. Turku: Turun yliopisto.
- Priiki, K. 2021. Verkkokeskustelijoiden käsitykset *hän-* ja *se-*pronominien norminvastaisesta käytöstä. *Virittäjä*, 125 (3), 320–346. <https://doi.org/10.23982/vir.98383>.
- Rouhikoski, A. 2020. Nollapersoonaa ja modaaliverbi Kelan virkailijoiden direktiiveissä. *Virittäjä*, 124 (3), 320–351. <https://doi.org/10.23982/vir.60513>.
- Seppänen, E-L. 1998. Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. Teoksessa A. Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja I*. Kieli 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 195–222.
- Siitonen, K. 2000. Nollapersoonalauseet edistyneen suomenoppijan käytössä ja tulkittavina. *Sananjalka*, 42, 157–165.
- Siitonen, K. 2007. Suomen kielen ominaispiirteitä. Teoksessa K. Merenluoto, A. Virta, & P. Carpelan (toim.) *Opettajankoulutuksen muuttuvat rakenteet*. Ainedidaktiikan symposium 9.2.2007. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisu B:77. Turku: Turun yliopisto, 273–280.
- Siitonen, K. 2008. Sävypronomini *hän*. *Sananjalka*, 50, 87–109.
- Tanner, J. 2012. *Rakenne, tilanne ja kohteliaisuus. Pyynnöt S2-oppikirjoissa ja autenttisissa keskusteluissa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tomson, K. 2018. *Lievennyskeinot virolaisten suomenkielisissä pyynnöissä: tutkimus virolaisten yliopistojen suomenoppijoiden, Suomessa asuvien virolaisten ja suomalaisten kielenkäytöstä*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Vilppula, M. 1989. Havaintoja *hän-* ja *he-*pronominien käytöstä suomen murteissa. *Virittäjä*, 93 (3), 389–400.
- VISK = A. Hakulinen, M. Vilkkuna, R. Korhonen, V. Koivisto, T. R. Heinonen, Tarja & I. Aho 2008. *Iso suomen kielioppi*. Verkkoersio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>.
- Yli-Vakkuri, V. 2005. Politeness in Finland: evasion at all costs. Teoksessa L. Hickey & M. Stewart (toim.) *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters, 189–202.